

Kékesdi-Boldog Dalma

A csernobili atomkatasztrófa kommunikációja a Magyar Rádióban és a Szabad Európa Rádióban

1986. április 26-án hajnali 1 óra 23 perckor súlyos baleset történt a Szovjetunióban. Felrobbant a Csernobil város közelében található Vlagyimir Iljics Lenin Atomerőmű 4-es számú reaktora, és nagy mennyiségű, az egészségre káros radioaktív szennyeződés jutott a légkörbe. A baleset emberéleteket fenyegetett, ám a helyi és a – a baleset helyszínétől mintegy 1000–1500 kilométerre élő – magyar lakosság az érvényben lévő hidegháborús diskurzus, valamint a szovjet-kommunista médiapolitika miatt nem tájékozódhatott kellőképpen a veszélyről. Dolgozatomban korabeli rádióhír-leiratok segítségével hasonlítom össze, miként zajlott a csernobili atomkatasztrófáról szóló legelső hírek kommunikációja a Magyar Rádióban és a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű adásaiban. A Magyar Rádió esetében részletesen elemzem a baleset utáni három hétben adásba került, hazai radioaktív sugárzási szintről tájékoztató hírek és magyar egészségvédelmi ajánlások tartalmát is.

Kulcsszavak: atomkatasztrófa, államszocializmus, Csernobil, tájékoztatáspolitikai, Magyar Rádió, Szabad Európa Rádió, szovjet-kommunista sajtómodell

1. Bevezetés

Az 1986-os csernobili atomkatasztrófa komplex esemény: számos globális és lokális problémát vet fel. Ilyen kérdés lehet a túlhajszolt fegyverkezési és űrverseny, a nukleáris energia megbízhatósága, az atomerőművekben végezhető munkafolyamatok átláthatósága, a radioaktív sugárzás egészségügyi hatása és a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) válságkezelési stratégiája. Az elmúlt három évtizedben számos oknyomozó, tényfeltáró riport, interjú, visszaemlékezés és szépirodalmi alkotás dolgozta fel az atomkatasztrófa történetét. A baleset a mai napig foglalkoztatja a közvéleményt; ezt tanúsítja a HBO GO és a brit Sky koprodukciójában készült „Chernobyl” című ötrészes, dokumentarista jellegű drámasorozat szakmai és közönségsikere is.¹ Médiatörténeti és kommunikációtudományi szempontból különösen arra érdemes figyelmet fordítanunk, hogy miként zajlott a szovjet típusú tekintélyelvű sajtómodellben (Siebert et al. 1956/1983) egy ilyen súlyú esemény közlése.

A tekintélyelvű sajtómodell lényege az, hogy „kiskorúnak” tekinti a közönséget, vagyis azt feltételezi, hogy az emberek iránymutatásra, orientációra szorulnak. Ezt a feladatot a tömegkommunikációs eszközöknek kell ellátniuk, amelyeknek nemcsak a tájékoztatás a feladatuk, hanem az orientálás és az értelmezés is. A tekintélyelvű sajtómodellben a sajtó hierarchikusan szerveződik, a hatalom meghosszabbított karjaként működik, s célja az, hogy agitatori-propagandista újságírással erősítse meg és tartsa fenn a *status quot* (Siebert et al. 1956/1983). Siebert és munkatársainak felosztása szerint a tekintélyelvű sajtómodell egyik sajátos változata a szovjet-kommunista típus. Ebbe sorolható a magyar államszocialista tájékoztatáspolitikai is. A szovjet-kommunista sajtómodell

1 A minisorozat számos jelölést és díjat nyert el 2019-ben. Ezek között a legjelentősebb az amerikai televíziós produkciók számára kiosztott Emmy-díj, amelyet a legjobb minisorozat, a legjobb írás és a legjobb rendezés kategóriákban is elnyert. Ezzel szemben Oroszország hivatalos álláspontja szerint a sorozat az eseményeket egyoldalúan bemutató, oroszellenes propaganda (Pryszazhniuk 2019).

legfőbb jellemzője az, hogy a párt nemcsak irányítja, hanem aktívan, politikai kinyilatkoztatásokra is használja a tömegkommunikációt (uo.). Az irányítás megvalósulhat közvetett módon, például a hírközlés infrastrukturális feltételeinek és intézményrendszereinek állami tulajdonba vételével, a személyzeti politika kialakításával (vagyis nómenklatúrarendszerrel), a cenzúrahivatal felállításával és a politikailag kényes témák tabusításával. Közvetlen sajtóirányítási módszert jelent az egyes lapok bezúzása, a rádiófrekvenciák zavarása és az előzetes szerkesztőségi telefonhívás (Bajomi-Lázár 2005, Sipos 2010, 2015).

A sajtóirányítás elméleti hátterét tekintve a Szovjetunióban négy fő irányvonal formálta tájékoztatáspolitikát. Az első a pártosság (*партийность*), a második a lenini értelemben vett „objektivitás” (*объективность*), a harmadik a közönséggel való kapcsolat vagy tömeges elérhetőség (*народность, массовость*), a negyedik pedig a nyitottság (*гласность*) (McNair 1991).² A tájékoztatáspolitikában aktuálisan domináns irányelvre az SZKP vezetőjének politikai attitűdje és az érvényben lévő kétpólusú világkép is hatással volt.

A csernobili atombaleset bekövetkezése a kiélezett hidegháborús helyzetben gyengítette a Szovjetunió geopolitikai pozícióját. A katasztrófa megrengette az államszocialista ideológia stabilitását, hiszen a nukleáris felhő nem állt meg a keleti blokk határainál, és a radioaktivitás növekedéséről hivatalos nyugati beszámolók is készültek. A balesetet tehát nem lehetett eltitkolni. A csernobili eseményekről szóló hírközlés vizsgálata azért is érdekes, mert annak kontextusa nem más, mint az, hogy Mihail Szergejevics Gorbacsov, az SZKP főtitkára néhány hónappal korábban hirdette meg az új politikai iránymutatást, a glasznosztjot. Ennek egyik célja az volt, hogy a korábbiaknál nagyobb teret biztosítson egyes (politikai) témák nyilvános megvitatására (Gibbs 1999). Ezzel szemben a katasztrófáról való tájékoztatás sem a Szovjetunióban, sem Magyarországon nem volt gördülékeny. A szerencsétlenség és az arról szóló hírközlés „az új típusú szovjet politika első próbatétele volt” (McNair 1991: 54), és „rámutatott a tájékoztatás korlátaira” (Gibbs 1999: 42). Emellett a katasztrófa olyan nagy gazdasági és politikai válságot eredményezett a Szovjetunióban, amelyen csak a Nyugat felé történő gazdasági és politikai nyitás segíthetett volna (Medvedev 1990).

A csernobili atomkatasztrófa hazai kommunikációja rendkívül sokat árul el a magyar tájékoztatáspolitikáról, hiszen nagyítóüveggként képes megmutatni egy-egy médium gyakorlati működését. Az 1980-as években a korábbi évtizedekéitől eltérő, a média tartalmára nézve „rugalmasabbnak mondható tájékoztatási gyakorlat” volt érvényben Magyarországon (Kékesdi-Boldog 2018a: 51). Annak ellenére, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) retorikai szinten mindvégig elkötelezett volt a szovjet-kommunista sajtómodell iránt, a gyakorlatban már számos ponton eltért ettől a Kádár-korszak utolsó évtizedében. Az 1970-es évektől érvényesített differenciált kultúr- és információs politika, amely a „tűrt”, a „tiltott” és a „támogatott” kategóriák („3T”) mentén osztályozta a nyilvános kommunikáció – a kultúra és a tömegkommunikáció – tartalmát, már egyre kevésbé érezte a hatását a tömegkommunikáció irányításában. Ennek egyik oka az volt, hogy a „3T” nem volt egyértelmű és kiszámítható osztályozási rendszer, mert nem mindig volt világos az, hogy a támogatás vagy a megtűrés a szándékolt átpolitizálás és a cenzúra, vagy éppen a liberalizálás eszköze-e (vö. Sipos 2015: 36–38). A másik ok a kor gazdasági, társadalmi és infokommunikációs változásaiban keresendő (Fricz 1988). Ekkor zajlott a párt kényszerű Nyugat felé nyitási politikája (Romsics 1999, Valuch 2005), valamint az infokommunikációs eszközök robbanásszerű fejlődése is. Az MSZMP ekkora már számos alapvető kérdés – a reform szükségessége, a haladás iránya, az eltérő ideológiai gondolkodás, az utódlási kérdések stb. – mentén mutatott belső széttöredezettséget (Heller 1981, Schlett 1990, Bozóki et al. 1991, Földes 2012). Ebben az időben erősödött meg a szamizdatirodalom (Sükösd 2013, Jakab 2015), és egyre nagyobbá vált az informalitás szerepe a magyar társadalomban. Ezek a tényezők jelentős mértékben befolyásolták a mindennapokat, és ezzel együtt a tömegkommunikáció kézi vezérlését is, hiszen a tájékoztatási gyakorlatnak át kellett hidalnia a mindennapi élet gyakorlatai, tapasztalatai és a marxista-leninista propaganda közötti egyre mélyülő szakadékot (Kékesdi-Boldog 2019a: 104).

2 A *glasznosztj* fogalmát a XIX. század közepén I. Miklós orosz cár vezette be, és akkor a birodalom társadalmi és gazdasági változására irányuló véleménycserét jelentette. Lenin már megkülönböztette egymástól a pozitív glasznosztjot (a kommunizmus építését népszerűsítő médiát) és a kritikai glasznosztjot (a gazdasági és a társadalmi jelenségekkel kapcsolatos kritika és önkritika megfogalmazására szolgáló nyilvánosságot). Az 1980-as évek végén Gorbacsov által használt fogalom a politikai nyitottságra, a politikai partícipációra és a konstruktív vitára utalt (McNair 1991).

Korábbi kutatásom során feltártam azt, hogy az MSZMP első számú lapja, a Népszabadság más kelet-európai országokhoz hasonlóan három napos késéssel számolt be a Csernobili atomkatasztrófáról, s mindvégig a pártos kommunikációs stratégia alapján tájékoztatott az eseményekről. Ugyanakkor a lap a hírek indirekt megfogalmazásával és az egészségvédelmi előírások folyamatos ismétlésével implicit módon kommunikálta a veszélyt (Kékesdi-Boldog 2018a, 2019b). Most – korabeli források vizsgálatával – annak járok utána, hogy mi volt a legelső hírek beolvasásának menete a Magyar Rádióban és a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű adásaiban. Ezután a Magyar Rádió híradásainak tartalmi elemzésével arra a kérdésre keresek választ, hogy közvetlenül a baleset utáni hetekben mi hangzott el a hazai sugárszennyezettség mértékéről, és milyen egészségvédelmi ajánlások voltak érvényben ekkor Magyarországon. A rádiós hírközlési kép teljessé tétele érdekében elemzem a „168 óra” című, a Kossuth Rádión hetente jelentkező másfél órás belpolitikai magazinműsor Csernobillal kapcsolatos adásait is.

2. A csernobili atomkatasztrófa

1986. április 26-án két robbanás történt a csernobili atomerőműben. Az első gőzrobbanás felszakította a közel háromezer tonna súlyú reaktorfedelelet, amely ötven méter magasra repült, majd visszazuhant az erőmű belsőjébe. A második robbanás következtében kigyulladt az atomerőmű magjában található, mintegy nyolcszáz köbméter méretű grafitömb, amelynek eloltása tíz napig tartott (Aszódi 2006). A balesetet emberi mulasztás okozta, ugyanis az operátorok egy speciális kísérletet szerettek volna végrehajtani, ám a munkafolyamat nem volt kellőképpen koordinálva, a személyzet nem volt tisztában a veszélyekkel, és a munkafolyamatok során több alkalommal megsértették a biztonsági szabályzatot (INSAG-7 1992, Szatmáry & Aszódi 2010).

A baleset következtében nagy mennyiségű, egészségre káros radioaktív sugárzás jutott a légkörbe, amely nem állt meg a „vasfüggöny” határánál. A nukleáris felhő kevesebb, mint két nap alatt elérte a nyugat-európai régiót is. A megemelkedett sugárzási szintet először Svédországban, a forsmarki atomerőműben észlelték, amelyet azonnal kiürítettek. Számos sugárszintmérést és kalkulációt követően a svéd operátorok előtt világossá vált, hogy az észlelt szennyeződés forrása nem a helyi erőmű, hanem a délkeletre lévő atomerőművek egyike (Plokhly 2018). Ekkora már Skandinávia-szerte magas radioaktív sugárzási szintet mértek, ezért a szakemberek tájékoztatást kértek a Szovjetuniótól. Az első kapcsolatfelvételt nem érkezett válasz. Ezt követően a szovjetek tagadták, hogy bármit is tudnának a történetekről.³ Számos megismételt információkérést követően a nap végén a szovjet hírügynökség (TASZSZ) rövid közleményt adott ki. Ebben hivatalosan megerősítették azt, hogy nukleáris baleset történt egy észak-ukrajnai atomerőműben, továbbá közölték, hogy a baleset kivizsgálására bizottságot hoztak létre.⁴

3. A Magyar Rádió

Az 1980-as években a nyomtatott sajtó és a televízió mellett a rádió volt az egyik legnépszerűbb médium Magyarországon. A Magyar Rádió minisztertanácsi határozat értelmében vált önálló intézménnyé 1974-ben annak érdekében, hogy részt vegyen a párt politikájának propagálásában, korszerűen és gyorsan tájékoztasson, továbbá hozzájáruljon a „közművelődési igények színvonalas kielégítéséhez és a szabadidő tartalmas kihasználásának elősegítéséhez” (MT határozat 1974/2015). A magyarok átlagosan napi 132 percet tölthetnek ebben az időben rádióhallgatással (Agárdi 2004). Az emberek többsége (59 %) a rádióból értesült először a csernobili atomkatasztrófáról.⁵

3 „To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 3, Stanford: Hoover Institution Archives.

4 „To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 4, Stanford: Hoover Institution Archives.

5 HU OSA-420-2-2:1 A8203.

A differenciált kultúr- és információs politika (a már említett „3T”) nem került el a rádió hírszerkesztőségét sem. Ugyanakkor a Magyar Rádió fokozatosan egyre bátrabb, egyre nagyobb szabadsággal dolgozó szellemi műhelyé és médiummá vált. Az 1970-es évektől egyre több élő műsorral jelentkezett, vagyis közvetlen kapcsolatba lépett a közönséggel, ami a politikai nyomás enyhülését jelezte (Kollega Tarsoly 1998). Fontos megemlíteni Hárs István rádióelnök munkáját is, aki – bár tagja volt a párt Központi Bizottságának – a Magyar Rádiót nyitott és haladó szellemben vezette. Mindvégig arra törekedett, hogy minél kevesebb témát tiltson, s minél többet engedélyezzen a rádióműsorokban (Bolgár 2014). Tizennégy éves pályafutása során Hárs a pártpropaganda rovására fokozatosan egyre több hír közlését engedte (Farkas 2014), és teret biztosított a különféle véleményeknek és álláspontoknak, amivel a körülményekhez képest sokszínűvé tette a Magyar Rádió programját (Bolgár 2009). Így az „az ország talán legnagyobb hatású és tekintélyű kultúraközvetítő közszolgálati intézményévé” vált (Agárdi 2004: 104).

Az általam vizsgált időszakban három országos rádióadó működött hazánkban; ezek közül a legnagyobb hallgatottsága a Kossuth Rádiónak volt. A Kossuth Rádió a Budapest I. utódjaként 1949. február 1-jén kezdte meg a műsorszórását, és fokozatosan országos rádiófrekvencia-lefedettséget szerzett (Fucskó 1976: 66). Az 1980-as években már állandó műsorstruktúrárt követett, kulturális, tudományos, közéleti, kül- és belpolitikai műsorokat, szórakoztató tartalmakat (rádiójátékokat, rádiókabarét) sugárzott, és minden órában hírösszefoglalót közölt (Kollega Tarsoly 1998). A második legjelentősebb hazai csatorna az egykori Budapest II. utódja, a Petőfi Rádió volt. Ez differenciáltabb műsorstruktúrárt követett: a szórakoztató- és a zenei műsorokkal a fiatalokat és az idősebb generációt igyekezett megszólítani. A Petőfin kétóránként olvasták be a híreket. A harmadik, kisebb hallgatótáborral rendelkező adó az URH volt, amelyet ebben az időszakban „3. műsornak” is neveztek. Az URH-n rövidebb híreket közöltek a nap folyamán néhány alkalommal.

3.1. Az elemzés módszere

A csernobili atomkatasztrófáról szóló magyar rádióadások hanganyaga hiányosan maradt fent a Magyar Rádió archívumában. A levéltári feljegyzésekből tudjuk, hogy a balesetről szóló legelső híradások hangfelvételeit ismeretlen okból törölték, majd 1993-ban a műsorboríték bemondói szövege alapján – az egykori bemondó közreműködésével – elkészítették ezek reprodukcióját.

A rádióhírek leirataiból maradtak fent példányok. Mivel azonban ezeket elsősorban megőrzési, s nem későbbi kutathatósági célból archiválták, a műsorborítékokban keverednek a hírszerkesztőségi és a bemondói példányok. A dokumentumok kutathatóságát nehezíti a korabeli hírszerkesztői gyakorlat is: az ügyeletes vezető szerkesztő munkaideje aznap délutántól másnap reggelig tartott, ezért a hajnali híreket gyakran az előző este készítették el. Ha nem történt az első, reggel fél 5-ös hírekig változás, akkor ezek a korábban megírt hírek kerültek adásba (Kékesdi-Boldog 2018c). Változás esetén a szerkesztő feladata volt a hír frissítése, kicserélése.

A kutatás során az 1986. április 28-a (a legelső csernobili hír beolvasásának napja) és a május 19-e (a nap, amikortól már nem adtak ki hivatalos napi tájékoztatást a hazai sugármérési adatokról) között a csernobili atomkatasztrófáról elhangzott hírek leiratait és hanganyagait elemeztem. Áttekintettem a „168 óra” című magazinműsor május 10-ei és 17-ei adásleiratait is. A vizsgálat a Kossuth Rádió, a Petőfi Rádió és az URH adásaira terjedt ki.

Elsődleges célom az volt, hogy rekonstruáljam a balesetről szóló hírek beolvasásának menetét, és feltárjam, hogy a Magyar Rádió híradásaiban mi hangzott el a hazai radioaktív szennyeződés mértékéről, illetve milyen egészségvédelmi előírásokat adtak ki. A kutatás során kizárólag a balesettel kapcsolatos híreket és szakértői beszélgetéseket vizsgáltam, ezért figyelmen kívül hagytam a hivatalos szovjet jelentéseket, a környező országok sugárszennyezettségi adatairól szóló beszámolókat és az egyéb riportokat, híreket. A vizsgált korpusz ez alapján 238 híradásleiratból, 2 magazinműsor-leiratból és 10 hanganyagból állt össze.⁶ Az elemzést a Magyar

6 Köszönöm Bedő Ivánnak, a Magyar Rádió egykori hírszerkesztőjének az adásleiratok technikai értelmezésében nyújtott segítségét.

Rádió egykori moszkvai tudósítójával, Barát Józseffel, illetve az egykori hírszerkesztőjével, Bedő Ivánnal készült interjúkkal egészítettem ki.

Mivel az archívumban semmilyen levéltári jelzettel vagy iktatószámmal nem látták el ezeket az iratokat, jelölésükre saját sorszámot hoztam létre. Ez a következőkből áll: a rádiócsatorna rövidítése (K, mint Kossuth Rádió; P, mint Petőfi Rádió; URH), az adásba kerülés napja (év, hónap, nap) és időpontja (óra, perc), továbbá a hírszerkesztő és a gépíró szignója perjellel elválasztva egymástól.

3.2. Eredmények

A Magyar Rádióban a legelső híradás két nappal a baleset után, 1986. április 28-án hétfőn este 9 órakor a Petőfi adón hangzott el:

A Szovjetunió-beli csernobili atomerőműben baleset történt. A jelentések szerint az egyik reaktor sérült meg és többen megsebesültek. Az illetékesek megkezdték az ukrajnai atomerőműben keletkezett üzemzavar megszüntetését. A károk felszámolására kormánybizottságot hoztak létre. Stockholmban közben bejelentették, hogy Dániától Finnorszáig észlelték a radioaktív sugárzási szint hirtelen növekedését. *Ottani szakértők szerint [ez utólag kézzel feljegyezve] több ezer kilométeres utat megtéve [ez utólag kihúzva] a radioaktív felhő rövid időn belül eljutott a Skandináv-félsziget fölé.*⁷

A rövid és a baleset következményeinek ismeretében semmitmondónak tűnő hír nagyon fontos információt is tartalmazott: kimutatható mennyiségű radioaktív sugárzás jutott a légkörbe, amelyet több mint 1500 kilométerrel északabbra is észleltek. A hír e részlete a Magyar Rádió rádiófigyelő szolgálatától származott, míg az első fele a hivatalos szovjet sajtóközlemény volt (Germuska 2010).

A rádió hírszerkesztősége napi szinten használt úgynevezett lehallgató munkatársakat, akiknek a nyugati híradások (a BBC World Service, a SZER, az Amerika Hangja) megfigyelése volt a feladatuk. Az így szerzett információk a hivatalos távirati irodák hírei mellett vagy azokat megerősítve, kiegészítve kerültek adásba. A hírszerkesztőségeknek ugyan módjukban állt más hírforrásokból is tájékozódni, ám szigorú szabály volt, hogy az államszocialista országokról szóló hírek esetében kizárólag az adott ország hivatalos forrásait vagy az MTI által kiadott közleményeket lehet használni (lásd még Kékesdi-Boldog 2018c).⁸

Így volt ez a fenti hír esetében is, ám az mégis adásba került. Aznap délután Bedő Iván volt a turnusvezető, vagyis az ő irányítása alá tartozott a hírszerkesztőség, és ő felelt a csernobili eseményekről szóló első hírek közreadásáért. Bedő elmondta: egyértelmű volt, hogy rendkívüli hírről van szó, de néhány órát várt az adásba kerülésig, mert igyekezett több forrásból is megerősíteni az információt (Kékesdi-Boldog 2018c). Barát József, a Magyar Rádió moszkvai tudósítója úgy emlékszik: őt Hardy Mihály, a Magyar Televízió moszkvai tudósítója hívta fel először, aki a BBC-ből hallott a balesetről, ám egyikőjük sem tudta hivatalosan megerősíteni a történeteket Bedő Ivánnak (Kékesdi-Boldog 2018b). Bedő ezek után nem várt tovább, és a lehallgató szolgálat nyugati forrásai alapján leadta a hírt (Kékesdi-Boldog 2018c). Ezt igazolja a hír eredeti leirata is, amelynek felső sarkában a forrásmegjelölésnél egy „+L” (mint „lehallgatott”) jelzés, míg a műsorborítékon a „+London” felirat áll.⁹

Este 9 óra után érkezett meg a hírszerkesztőségbe az MTI hivatalos, „szigorúan a szerkesztőségek tájékoztatására” jelzéssel ellátott közleménye (Kékesdi-Boldog 2018c). Ez a jelzés a tilalommal volt egyenlő, hiszen azt jelentette, hogy a közlemény tartalmát kizárólag a szerkesztőség tagjai ismerhetik meg, a rádióhallgatók nem (Bánáti 2014). A tiltás ellenére Bedő – vállalva a felelősséget – ezt a közleményt is adásba engedte.

7 P 1986. IV. 28. 21:00 LL/Kné.

8 MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986.

9 P 1986. IV. 28. 21:00 LL/Kné.

Bedőt egy héttel később fegyelmi büntetésben és három havi prémium-elvonásban részesítették (Germuska 2010). Az intézkedés csekély súlyát mutatja, hogy a gyakorlatban annyit jelentett: három hónapon keresztül nem vállalhatott kereset-kiegészítő pluszmunkát (Kékesdi-Boldog 2018c). Vagyis annak ellenére, hogy a hírközlésért felelős turnusvezető egyértelműen megszegte a hivatalos tájékoztatáspolitikai iránymutatást, az esetből nem lett politikai ügy. Bedőt tettéért nem fokozták le, nem veszítette el az állását, és nem indult ellene munkaügyi eljárás sem.

A második csernobili hír némi kiegészítéssel 10 órakor került adásba a Kossuth Rádióban,¹⁰ este 11 órakor hangzott el a Petőfin,¹¹ és éjfélkor ismét a Kossuthon.¹² Az atomerőmű-baleset helyett itt szerencsétlenségről volt szó. A legelső hírt több ponton kiegészítették. Elhangzott, hogy: „Csernobil Ukrajnában, Kijevtől északra van, a Pripraty és az Uzs folyó találkozásánál. Ott kezdődik a kijevi víztároló.” Röviden utaltak a radioaktív sugár-szennyezettség megemelkedésére, illetve pontosították annak észlelési helyét is. Ebben a hírben már szerepelt az, hogy a minisztertanács közleményt adott ki, amely szerint intézkednek a következmények elhárításáról, és az is, hogy vannak sérültek, akiket orvosi ellátásban részesítenek. Megemlítik, hogy a TASZSZ szerint ez az első ilyen eset a Szovjetunióban, és hogy a történekről beszámolt a szovjet televízió híradója is. Az eredeti adásleiratban szerepelt az is, hogy a szerencsétlenség okáról, a reaktorsérülés mértékéről és következményeiről, illetve az áldozatokról nem tudni részleteket, de ezt utólag kihúzták a szövegből.

A fél 12-es, URH-n beolvasott hír csupán négy mondatból állt, és az alábbiakról tájékoztatott: szerencsétlenség történt egy szovjet erőműben, megkezdték az üzemzavar elhárítását, a sérülteket ellátásban részesítik, Svédországban felett radioaktív felhő vonul át, Skandináviában több helyen észlelték a műszerek a radioaktivitás emelkedését.¹³ Ezt ismételték meg hajnali 1 órakor a Petőfi Rádióban.¹⁴

Hajnali 3 órakor újból átfogalmazták az eredeti hírt. Ezúttal már hangsúlyozták, hogy súlyos baleset történt, és a korábbinál részletesebben beszéltek a Skandináv észlelésekről:

Stockholmban közben bejelentették, hogy a baleset után rövid időn belül több mint ezer kilométeres távolságot megtéve radioaktív felhőt észleltek a Skandináv-félsziget fölött. A mérőműszerek szerint a radioaktív sugárzási szint megnövekedett Dániától Finnorszáig.¹⁵

Másfél órával ezután, reggel fél 5-kor mind a Kossuthon, mind a Petőfin már csak az került adásba, hogy megsérült az egyik szovjet atomreaktor, és hogy kormánybizottság alakult a Szovjetunióban.¹⁶

Az április 29-ei reggeli 5 órás hírnek két leirata maradt fent. Mindkettőt a Kossuth és a Petőfi Rádió adásába szánták. Az egyikben az Országos Meteorológiai Intézet és a Polgári Védelem szakembereinek tájékoztatására hivatkozva az áll, hogy hazánk légkörében nincsen változás a radioaktív sugárzásban, és az atomreaktor sérüléséből adódó következmények a későbbiekben sem fogják veszélyeztetni hazánkat.¹⁷ A másik viszont az előző napi este 10 és 11 órás hírekben már elhangzott információt tartalmazza: szerencsétlenség történt egy szovjet atomerőműben, amelynek a reaktorában sérülés keletkezett, kormánybizottság alakult, a sérülteket ellátják, a radioaktivitás emelkedését Skandináviában is észlelték.¹⁸ Nagy valószínűséggel az első hír egyáltalán nem vagy nem a műsorborítékon szereplő időpontban került adásba, mert ezen nem az előző esti híreken is szereplő

10 K 1986. IV. 28. 22:00 KM/HAR.

11 P 1986. IV. 28. 23:00 KM/HAR

12 K 1986. IV. 28. 24:00 KM/HAR.

13 URH 1986. IV. 28. 23:30 LL/Kné.

14 P 1986. IV. 29. 01:00 LL/Kné.

15 P 1986. IV. 29. 03:00 LL/Kné.

16 K 1986. IV. 29. 05:00 KM/HAR.

17 K 1986. IV. 29. 05:00 NGY/vm.

18 K 1986. IV. 29 05:00 KM/HAR.

KM/HAR hírszerkesztő és gépíró páros monogramja szerepel, hanem az NGY/vm felirat, amely aznap délután 4 óráig egyetlen további hírnél sincs feltüntetve.

A következő és egyben utolsó, csernobili vonatkozású híradás április 29-én reggel 8 órakor hangzott el a Kossuth és a Petőfi Rádióban, és teljes mértékben megegyezik a korábbi, 5 órai műsorborítékban található hírrel.¹⁹

Egy órával később új turnus indult Polesz György vezetésével, és nyomuk sem volt a csernobili híreknek. Reggel 9 órakor az alábbi közlemény hangzott el a Petőfin és az URH-n, majd egy órával később a Kossuthon:

Pakson nem olyan típusú atomreaktor van, mint amilyenben szerencsétlenség történt a Szovjetunióban. *Beszámoltunk róla, hogy* [utólag feljegyezve] *Ukrajnában* [utólag kihúзва] Kijevtől északra, Csernobilban megsérült az egyik atomreaktor. A szovjet kormány bizottságot állított fel az ügy kivizsgálására.²⁰

Ezután Rózsa B. György telefonos interjúját játszották le, amelyet a paksi erőmű üzemviteli igazgatójával készített.

A Kossuth Rádió délelőtt 10 órás hírei között már nem szerepelt a fenti közlemény, kizárólag az üzemviteli igazgatóval készült interjút adták le.²¹

A Magyar Rádió Csernobillal kapcsolatos hírközlési képe a „168 óra” című műsor két adásának elemzésével válik teljessé. A minden szombat délután jelentkező politikai magazinműsor május 10-én, vagyis két héttel a baleset után részletes anyaggal jelentkezett. A 90 perces műsoridőből több mint 40 percet fordított a történetek tárgyalására.²² Barát József moszkvai tudósító részletesen összefoglalta a történeteket, majd a lengyel helyzetről is szó esett. Ezt követte egy Sztanyik B. Lászlóval készült részletes interjú, amelyben a Sugárbiológiai Intézet főigazgatója konkrét sugármérési adatokat közölt, és beszélt a sugárszint-emelkedés lehetséges következményeiről is. Ezután Czeizel Endre genetikus szakértő a jódtabletták szedéséről és a várandósok helyzetéről adott tájékoztatást, végül az élelmiszerexport korlátozásáról volt szó.²³ A tájékoztatáspolitikai szigor enyhülését jelzi, hogy a „168 óra” aznapi adásába csak az atomerőművek működésének kockázatáról szóló anyag nem kerülhetett be.²⁴ A május 17-ei adás első részében a moszkvai tudósító adott részletes, napokra lebontott tájékoztatást a balesetet követő történésekről. Ezután az élelmiszerkivitel korlátozása volt a téma: erről a külkereskedelmi miniszter nyilatkozott, továbbá ismét Sztanyik B. Lászlót kérdezték az érvényben lévő élelmiszerekkel kapcsolatos intézkedésekről és a zöldségfélék szennyezettségéről. Ezt követően az IBUSZ beruházási fősztályának vezetőjével készült interjú hangzott el, amelyben a csernobili atomkatasztrófa hazai turizmusra gyakorolt hatásáról volt szó.²⁵

A radioaktív sugárzásról tájékoztató hírek szövegezését illetően elmondhatjuk, a vizsgált 22 napos periódusban több mint napi 10 olyan híradás került adásba, amelyben magyar vonatkozású adatokat közöltek. Ezekben számos különböző, a laikus hallgató számára kevéssé informatív és nehezen definiálható kifejezést (például: légszennyezettség, háttérsugárzás, nukleáris sugárzás, a kibocsátott anyag radioaktivitása) használtak. *A legtöbb beszámoló a radioaktív sugárzás csökkenéséről (34,87 %) és ingadozásáról (17,65 %) tájékoztató. Ha a sugárszint emelkedéséről esett szó (8,82 %), a szövegek jellemzően feltételes módon fogalmaztak, vagy az emelkedésről szóló információt rögtön olyan jelzők követték, amelyek a kialakult helyzet jelentőségét igyekeztek kisebbiteni.* A hírek 7,56 százaléka adott hírt arról, hogy nincs változás a hazai sugárzási szintben. Azok a hírek, amelyek arról számoltak be, hogy a radioaktív sugárzás már nem jelentős, vagy visszaállt a balesetet megelőző szintre, a teljes minta 26,89 százalékát tették ki. Az anyag további részéhez (4,2 %) változatos megállapítások sorolhatók.

19 K 1986. IV. 29. 08:00 KM/Gné.

20 P 1986. IV. 29. 09:00 Zp/Kné.

21 K 1986. IV. 29. 10:00 FE/Kné.

22 HU OSA-420-2-1:31 8192.

23 550026.

24 HU OSA-420-2-1:31 8192.

25 550342.

A vizsgált rádióhírekben egyszer sem közöltek pontos sugármérési adatokat, ezek a két héttel a baleset után jelentkező „168 óra” című magazinműsorban hangzottak el először. Annak ellenére, hogy a baleset kommunikációja szigorú pártirányítás alatt állt (április 30-án szakértői bizottságot állítottak fel, és ettől a naptól kezdve rendszeresen hívtak össze hivatalos értekezleteket, ahol a párt vezetői beosztású politikusai és döntéshozói, valamint a Polgári Védelem Országos Parancsnokságának törzsparancsnoka vitatták meg az aktuális sugármérési eredményeket, az elmúlt időszak lényeges eseményeit).²⁶ A rádióhírek adásleiratait tekintve nem látható egyértelmű szabályozás. A híreket minden esetben az aktuális műsoridő hosszának megfelelően rövidítették le vagy foglalmazták át.

A Magyar Rádióban a vizsgált periódusban 95 hír tartalmazott egészségvédelmi előírást, ez a teljes minta közel 40 százalékát adja. A legelső javaslat május 2-án délután jelent meg: a szakemberek a nagy levelű zöldségfélék alapos lemosását és az ellenőrzött tej fogyasztását tanácsolták – ekkor említették meg először azt, hogy a radioaktív sugárzás emelkedett hazánkban.²⁷ Május 10-éig ez a két javallat ismétlődött a hírekben. Május 13-a és 14-e között a salátafélék lemosása ismét napirendre került, és összesen öt alkalommal hangzott el, közvetlenül a legeltetési tilalom bevezetéséről tájékoztató híreket követően.²⁸ A jódtabletták szükségtelen szedése hat alkalommal került adásba. Kétszer esett szó arról, hogy nem kell a vízivás korlátozására számítani. Egyszer volt hallható az, hogy az összes élelmiszer biztonságosan fogyasztható hazánkban. A nagy levelű zöldségek lemosására és az ellenőrzött tej fogyasztására vonatkozó javaslatok „elővigyázatossági okokból”²⁹ érvényben voltak azután is, hogy nyilvánosságra hozták az Egészségügyi Világszervezet (WHO) hivatalos közleményét, amelyben az állt, hogy az Európa fölötti légtömegekben már olyan mértékben hígult fel a radioaktív szennyeződés, hogy számos korábbi óvintézkedés indokolatlanná vált. Bizonytalanságot kelthetett a rádióhallgatókban, hogy három héten keresztül kizárólag három szakértői javaslat ismétlődött, és az olyan mindennapi döntési helyzetekre nem érkezett tanács, mint például az, hogy mennyi ideig lehet szabad levegőn tartózkodni, a gyermekekre játszhatnak-e a homokozóban, fogyaszthatóak-e a húsfélék stb. Az általános nyugtalanságot növelhette az is, hogy a három ajánlás még akkor is érvényben volt, amikor a hivatalos WHO közlemény szerint ezek az intézkedések már szükségtelenek váltak.

4. A Szabad Európa Rádió

A Szabad Európa Rádió (SZER) alapítását a második világháború után kialakult nemzetközi politikai helyzet katalizálta. Amerikai magánszemélyek kezdeményezéséből és finanszírozásából jött létre, és mindvégig fontosnak tartotta hangsúlyoznia azt, hogy – a szintén vasfüggöny mögött is sugárzott Amerika Hangja rádióval ellentétben – nem az amerikai kormány, hanem az emberek szócsöve kíván lenni (Borbándi 2004: 20). A SZER a nem kiegyensúlyozott szovjet-kommunista tájékoztatás kiegészítését, a hírforrások és az információk pótlását, továbbá a közvélemény erősítését, egységesítését szolgálta. Jelentősége abban (is) állt, hogy a keleti blokk országaiba saját anyanyelvű rádióadásokat sugárzott. Nem titkolt szándéka volt egyfajta békebeli propagandaeszközként a szabadság reményébe vetett hit ébren tartása, valamint a politikai befolyás – főként a szovjet propaganda – csökkentése, ami a hivatalos kormányzaton keresztül nehézségekbe ütközött volna (Holt 1999, Johnson 2010, Puddington 2000). Így egyfajta „finom erőként” (Johnson 2010: 1) tudott működni a vasfüggöny mögött.

26 MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986; MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI.; MNL OL XIX-A-41.

27 K 1986. V. 02. 14:00 KM/Gné.

28 P 1986. V. 13. 21:00 ZP/KZS.

29 P 1986. V. 07. 19:00 KM/ré.

4.1. Az elemzés módszere és korlátai

A Szabad Európa Rádió adásait, illetve azok leiratait Magyarországon az Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK) Történeti Interjúk Tárában, valamint az Egyesült Államokban a Stanford Egyetemen működő Hoover Institution archívumban őrzik. A SZER Kutatóintézetének anyagai a budapesti Közép-európai Egyetemen működő Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum (Blinken OSA Archívum) levéltárában kutathatók, ám a rádióműsorok hangformátumban itt nem érhetőek el. Az OSZK gyűjteményében nem maradt fent a csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos primér hanganyag az 1986-os évből – csupán néhány felvétel van teljesen más esztendőből –, és a „Hallgatók Fóruma” című műsor ez évi adásai is hiányoznak. A „Kelet-európai Szemle” című műsor kilenc adása viszont rendelkezésünkre áll, és részben kapcsolódik kutatásunkhoz. Ebben Magyarország kivételével a kelet-európai országok sajtószemléjét ismertetik. Ezek a felvételek Lázár Ádám, a BBC és a SZER egykori újságírójának hagyatékából származnak. Ugyanitt vannak az úgynevezett Daily Broadcast Analysis (DBA) anyagok, vagyis az SZER-adások rövid, angol nyelvű leiratai. Ezek néhány oldalban foglalják össze az aznap érintett témákat, kommentárokat és hírműsorokat.

A Hoover Institution „Radio Free Europe/Radio Liberty” gyűjteményében az egykori keleti blokk országaiból származó mintegy 61 000 tekericsnyi hangfelvétel, 7,5 millió oldalnyi adásleirat és több ezernyi egyéb dokumentum (Robinson 1999) található az 1950-es évek elejétől 2006-ig. Amikor a SZER európai központja 1999-ben Münchenből Prágába költözött (Borbándi 2004), a rádiószalagokat a SZER prágai központjából átszállították a Hoover Institutionbe (Apor et al. 2018). Itthon a magyar SZER-adások rendkívül töredékesek és hiányosak – ez alól kivételt jelentenek az 1956-os forradalommal kapcsolatos hírek, amelyek az Országos Széchenyi Könyvtár saját tematikus online felületén is elérhetőek. Az OSZK Történeti Interjúk Tára az elmúlt években egykori rádiós szerkesztők megőrzött anyagával, illetve a hallgatók által otthon fölvetett hangdokumentumokkal gyarapodott.

A Hoover Institution személyes látogatás nélkül csak korlátozottan teszi elérhetővé tenni az adásleiratokat. Az archívum munkatársai két napi, összesen 223 oldalnyi adásleiratot tudtak a rendelkezésemre bocsátani; minden további irat kikérése jelentős anyagi hozzájárulást igényelt volna. Így most csak azt tudtam rekonstruálni, hogy mikor kerültek adásba a Szabad Európa Rádió Csernobillal kapcsolatos legelső magyar nyelvű híradásai, és azok miről adtak tájékoztatást.

4.2. Eredmények: A legelső csernobili hírek a Szabad Európa Rádióban

A Szabad Európa Rádióban a csernobili atomkatasztrófáról szóló első híradás Lovas István (Ferenci Zoltán álnéven írt) április 28-ai, New York-i jelentése. Az adásleiraton kézírással az szerepel, hogy „not aired?” (vagyis „nem került adásba?”). A szövegre utólag jegyezték fel azt is, hogy „AP amerikai hírügynökség jelentése szerint”. Ez a hír nem szerepel az április 28-ai rövidített adásleiratban (Daily Broadcast Analyses, DBA), ezért nem tudható, hogy elhangzott-e a Szabad Európa Rádióban. Ugyanakkor a DBA hírösszefoglalójában olvasható az, hogy: „A svédek szerint a Szovjetunióknak azonnal figyelmeztetnie kellett volna Svédországot a szovjet nukleáriserőmű-balesetről.”³⁰ Ezért nagyon valószínű, hogy a csernobili baleset híre valamilyen módon mégis adásba került valamikor április 28-án. Erre utal egy másnapi SZER-beszámoló is, amelyben egyértelműen arra utalnak, hogy a hallgatók már tájékoztatást kaptak a szerencsétlenségről.

A Magyar Rádió beszámolójához hasonlóan az április 28-ai SZER-hírben is szó esett a szovjet hírügynökség jelentéséről, amely a minisztertanácsi közleményt ismertette. A Magyar Rádióban ezen a napon öt rövid, tény-szerű mondatot olvastak be a balesetről. A szövegből utólag kihúzták azt az aggodalomra okot adó, további következtetések levonására alkalmas részt, amely szerint a radioaktív felhő több ezer kilométeres utat tett meg a Szovjetuniótól Skandináviáig. Ezzel szemben a Szabad Európa Rádióban sokkal hosszabb volt Lovas István beszámolója, ugyanis a hír végén a Szovjetunióból kivándorolt atomfizikusok nyomán *szó volt az 1958-as*

30 Hungarian Daily Broadcast Analysis for Monday, 28 April 1986; saját fordításom – K. B. D.

cseljabinszki nukleáris balesetről is, amelyről a TASZSZ annak idején nem adott tájékoztatást. Fontos különbség az is, hogy *ebből a közleményből világosan kiolvasható a szovjet fél időhúzása és információ-visszatartása is.* A SZER-ben ugyanis nemcsak az hangzott el, hogy Skandináviában észlelték először a radioaktivitás növekedését, hanem az is, hogy a szovjet hírügynökség késlekedett, mert csak azután adott ki hivatalos tájékoztatást, hogy egy svéd atomerőművet kiürítettek. A hírből egyértelműen kiderül az is, hogy a szovjet kormány először tagadta, hogy tudna a radioaktív sugárzás megemelkedéséről. A baleset tényszerű ismertetését egy személyesebb hangvételű megjegyzés is követi:

Az AP amerikai hírügynökség jelentése szerint [ez utólag kézzel felvezetve] súlyos szerencsétlenség történt ma [ez utólag kihúzva] az ukrajnai Kijevtől északra fekvő Csernobil város atomerőműje egyik reaktorában [ez utólag kézzel felvezetve]. A bajról először a skandináv országok kormányai számoltak be, ugyanis Svédországban, Norvégiában [ez utólag kihúzva] és Finnországban erős radioaktív sugárzást észleltek.

Amikor több skandináv ország kormánya hivatalosan érdeklődött a szovjet kormánynál a szokatlanul erős radioaktív sugárzás eredetét illetően, szovjet kormánykörök tagadták, hogy bármit is tudnának annak eredetéről, *holott ma már teljesen világos, hogy a baleset napokkal ezelőtt következett be* [ez utólag kézzel felvezetve].

Csernobil városa 1250 kilométerre fekszik attól a helytől, ahol a svéd mérőkészülékek először jelezték rendkívüli radioaktivitást.³¹

Másnap, április 29-én hosszú híradás hangzott el.³² Ebben szó esett arról, hogy a radioaktív sugárzás megemelkedését elsőként április 27-én vasárnap, Skandináviában észlelték, és miután egyértelművé vált, hogy az ottani atomerőművek hibátlanul működnek, felmerült a gondolat, hogy a probléma forrása a Szovjetunió lehetett. Ezért a moszkvai svéd nagykövetség részletes felvilágosítást kért a szovjet atomenergia-hatóságtól, ám azt a választ kapta, hogy az nem tud meghibásodásról, és amennyiben az valóban megtörtént volna, értesültek volna róla. Amint a beszámoló folytatta, egy nappal ezután, április 28-án a szovjet hírügynökségnek is „be kellett ismernie a baleset tényét”, de „igyekezett ártatlan színben feltüntetni” azt. Ezután megemlítettek két korábbi nukleáris balesetet: egy nagy sajtónyilvánosságot kapott amerikai és egy eltitkolt szovjet esetet. Továbbá szó esett arról is, hogy a nyugati szakemberek egyelőre csak találgatásokba bocsátkozhatnak akkor, amikor próbálják megítélni a csernobili baleset súlyosságát. Ez a híradás aggodalomra okot adó módon zárul:

A baleset pedig nyilvánvalóan súlyos volt. Ezt mutatja, hogy a kiszabadult rádióaktív gázok – és esetleg porszemek – a széllel a Balti Államokig is eljutottak. ... Hogy a levegőbe jutott rádióaktivitás ott a mért magas értéket elérte, az annak a jele, hogy nagyon sok sugárzó anyag jutott a szabadba. A legóvatosabb becslések alapján is feltehető, hogy a baleset helyén emberek is életüket veszítették.

A Szabad Európa Rádió hivatalosan elismert hallgatottsága 1986-ban 23 százalékos volt, ami a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársai szerint nagy valószínűséggel alábecsült adat (Hann 1989), mert tapasztalataik szerint a SZER hallgatása kérdésfeltevéstől függően („Szokott Ön valamilyen külföldi rádióadást hallgatni?” vagy „Előfordul-e, hogy ha valamilyen fontos esemény történik itthon vagy külföldön, akkor meghallgatja, hogy mit mond erről a Szabad Európa Rádió?”) szignifikánsan változott (Hann 2013). A Szabad Európa Rádió hallgatottságára az életkor és az iskolázottsági szint volt döntően hatással; ez az elemzők becslései szerint a magasabb

31 „To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 3, Hoover Institution Archives.

32 „To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 4, Hoover Institution Archives.

végzettségű fiatalabb korosztályok körében akár 50 százalék felett is lehetett.³³ Az egy héttel a csernobili atomkatasztrófa nyilvánosságra hozatala után készült közvélemény-kutatások adatai szerint a szerencsétlenség híre olyannyira megnövelte a válaszadók tájékozódási aktivitását, hogy egyharmad részük valamelyik külföldi rádiót is meghallgatta.³⁴

5. Összegzés és következtetések

Három kutatási kérdést vizsgáltam: Mi volt a csernobili atomkatasztrófáról szóló rádióhírek beolvasásának menete? Mi hangzott el a hazai radioaktív szennyeződés mértékéről? Milyen egészségvédelmi előírásokat adtak ki? Ezek alapján a vizsgált rádióhírekről a következő megállapításokat tehetjük:

A Magyar Rádió három nappal a szerencsétlenség után adott először hírt a történetekről. Azonban volt egy rövid, cenzúrától mentes időszak Bedő Iván turnusvezetése alatt: április 28-án este 9 órától másnap reggel 8 óráig *a rádióhallgatók nem kizárólag szovjet, hanem részben nyugati források alapján kaptak tájékoztatást a balesetről*. Ezek a hírek a három rádióadón összesen 13 alkalommal kerültek adásba. Egy kivételtől – a hajnali fél 5-ös, a Kossuthon és a Petőfin is elhangzott rövidhírtől – eltekintve a hivatalos távirati jelentések mellett az összes közleményben elhangzott az a nyugati hírforrásból származó tény is, hogy a radioaktív sugárzás emelkedését a baleset helyszínétől több ezer kilométerrel északra is észlelték a szakemberek. Ezzel a rövid, de nem elhanyagolható, rendszeresen megismételt információval a rádió hallgatói nagy valószínűséggel jobban fel tudták mérni a baleset súlyát, mint a kizárólag az aznapi sajtóból tájékozódó olvasók. Ők ugyanis április 29-én csak a baleset tényéről és helyéről kaptak tájékoztatást. A legelső hírek azonban csak este érkeztek meg a rádió szerkesztőségébe, így a Bedő-vezette turnus alatt jóval kevesebb hallgatót értek el, mintha napközben kerültek volna adásba.

A vizsgált időszakban viszonylag magas volt a hazánk radioaktív szennyezettségéről szóló hírek száma a Magyar Rádióban. Ugyanakkor a következtelen fogalom-használat miatt ezek a tájékoztatások nem tudtak kellő információval szolgálni a hallgatóknak. A balesetről szóló tudósítások tartalmára döntő hatással voltak az aktuális hírszerkesztő elvárásai és kompetenciái, valamint az adásidő is.

A Magyar Rádió hallgatói a „168 óra” című műsor készítőinek köszönhetően május 10-én részletes tájékoztatást kaptak a hazai sugármérési adatokról, ezek következményeiről, valamint a csernobili baleset akkor tudható részleteiről. Ugyanakkor – mivel ez két héttel a katasztrófa után történt – a pontos tájékoztatás nagy valószínűséggel nem a hallgatók megnyugtatót szolgáltatta. Épp ellenkezőleg: aggodalmuk növekedését eredményezhette.

A Magyar Rádió és a Szabad Európa Rádió legelső híreit összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy *a SZER nem adott korábban tájékoztatást a csernobili atomkatasztrófáról, ám az ott megjelent hírek sokkal hosszabbak voltak*. Ezek azonban – mivel az első, információhiányos napokban hasonló hírforrásokra tudtak hagyatkozni, mint a Magyar Rádió – *nem adtak részletesebb tájékoztatást a baleset körülményeiről, nem szolgáltak pontos sugárszennyezettségi adattal vagy konkrét egészségvédelmi ajánlással*. Ugyanakkor a hírek megfogalmazásával (például elhangzott az, hogy a szovjet fél tagad, időt húz), a baleset kontextusba helyezésével (például megemlégték azt, hogy korábbi szovjet nukleáris baleset idején mi történt, és azt is, hogy Skandináviában milyen intézkedéseket hoztak), valamint a tárgyilagosság mellett megjelenő személyes hangvételi közlésekkel és utalásokkal ezek a híradások bőségesebb – ámbár nem feltétlenül a hallgatók megnyugtatót eredményező – információval szolgáltak, mint a hivatalos tájékoztatás. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a SZER tudósításai – az információhiány okán is – nem a baleset dologi, hanem politikai aspektusára fókuszáltak, miközben ez utóbbiak szinte teljesen hiányoztak a Magyar Rádió híradásaiból.

A Magyar Rádió híradásaink vizsgálata során megállapíthatjuk azt, ami a Népszabadság híreinek elemzése során is egyértelművé vált: *a hazai hírközlésben egyszerre volt jelen a pártosság iránti elkötelezettség és a pártosságra való törekvés*. Míg ez előbbi döntően meghatározta a csernobili eseményekről szóló kommunikációt,

33 HU OSA-420-2-1:32 8323.

34 HU OSA-420-2-2:1 A8203.

addig a pontosság iránti igény, vagyis a tényleges veszélyre való figyelmeztetés csak a sorok között, a közvetett megfogalmazásokban vagy az unalomig ismételt egészségvédelmi előírásokban jelent meg. *A Rádió a legelső órák híradásaitól eltekintve pártos módon, a szovjet–magyar érdekkapcsolatot nem megsértve, kizárólag szovjet források alapján tájékoztatott a csernobili atomkatasztrófáról.* Az első két hétben jellemzően csak implicit módon kommunikálták azt, hogy Magyarországon megemelkedett a radioaktív sugárzás szintje, és egyszer sem közöltek pontos sugárszennyezettségi adatokat. A baleset feltételezhető következményeinek megvitatása érdekében ugyan rendszeresen készítettek interjúkat, ám azokban folyamatosan az a néhány szakértő szólalt meg, akit a pártvezetés erre kijelölt. A Magyar Rádió műsorkészítői csak két héttel az atomkatasztrófát követően kaptak felhatalmazást arra, hogy a rövid és semmitmondó hírek közlése helyett valódi tényfeltáró, elemző, oknyomozó újságírást folytathassanak. Ez azonban már nagy valószínűséggel nem tudta a magyar lakosság aggodalmát és bizalmatlanságát csökkenteni.

Irodalom

- Agárdi Péter (2004): A Magyar Rádió utolsó 15 éve. *Médiakutató*, 5. évf. 3. sz. 93–110. o.
- Apor, Balázs, Péter Apor & Sándor Horváth, eds. (2018): *The Handbook of COURAGE: Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe*, Budapest: Institute of History, Research Centre for the Humanities at the Hungarian Academy of Sciences.
- Aszódi Attila (2006): Csernobil 20 éve, *Fizikai Szemle* 4. sz. 114–118. o. <http://fizikaiszemle.hu/archivum/fsz0604/aszodi0604.html>.
- Bajomi-Lázár Péter (2005): Médiapolitika. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádárkortól az ezredfordulóig*, 19–51. o. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bánáti Bence (2014): *Csernobil-az elhallgatott információ*, KMA-MTVA, <https://www.youtube.com/watch?v=piR2tEuM88k&t=435s>.
- Bolgár György (2009): Hárselvtárs trükkje, *Népszava*, IX. 18., 7. o.
- Bolgár György (2014): A Magyar Rádió elnöke, *168 Óra*, 26. évf. 50. sz. 38–39. o.
- Borbándi Gyula (2004): *Magyarok az Angol kertben. A Szabad Európa Rádió Története*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Bozóki András, Csapody Tamás, Csizmadia Ervin & Sükösd Miklós, szerk. (1991): *Csendes? Forradalom? Volt?* Az ELTE Jogszociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István Szakkolégium 1991. június 5–6-i konferenciájának előadásai és vitája. Budapest: T-Twins Kiadó.
- Farkas Zoltán (2014): Az elnök és kora, *168 Óra*, 26. évf. 37. sz. 30–31. o.
- Földes György (2012): Ívek és töréspontok Kádár János politikai pályáján, *Korunk*, 23. évf. 7. sz. 33–46. o.
- Fucskó Lajos (1976): A magyar középhullámú műsorszórás, *Híradástechnika*, 27. évf. 3. sz. 65–72. o.
- Germuska Pál (2010): Zápor, zivatar, jégeső. In: Kozák Gyula (szerk.): *Kádárizmus átereszek évkönyv XVIII*, 185–220. o. Budapest: 1956-os Intézet.
- Gibbs, Joseph (1999): *Gorbachev's Galsnost. The Soviet Media in the First Phase of Perestroika*. College Station, Texas: A&M University Press.
- Hann Endre (1989): Éteri verseny. A Szabad Európa Rádió hallgatása a nyolcvanas években. *Mozgó Világ*, 15. évf. 4. sz. 47–50. o.
- Hann Endre (2013): *Szóra bírt hallgatók – a Szabad Európa Rádió közönségei*, konferencia-előadás. TK3.0 – Avagy hazudtak-e az emberek a kádár-rendszerben? Konferencia a Tömegkommunikációs Kutatóközpont iratának kutathatóvá válása alkalmából konferencia, április 29. Budapest: OSA Archívum, https://www.youtube.com/watch?v=_Dwnc9-1E5A.
- Heller Ágnes (1981): A sztálini legitimáció és ami utána következik, *Magyar Füzetek*, 8. sz. 83–103. o.
- Holt, Robert T. (1999): *Radio Free Europe*. Minneapolis: University Of Minnesota Press.

- INSAG-7 (1992): The Chernobyl Accident: Updating Of INSAG-1, A report by the International Nuclear Safety Advisory Group, *Safety Series* No. 75, Vienna: pp. 51–89., International Atomic Energy Agency
- Jakab Lajos (2015): Szamizdatos emlékeim. *Médiakutató*, XVI. évf. 3. szám, 21–51. o.
- Johnson, A. Ross (2010): *Radio Free Europe and Radio Liberty: the CIA years and beyond*. Stanford University Press.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2018a). Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikája egy rendkívüli esemény tükrében: A csernobili atomkatasztrófa a Népszabadságban. *Médiakutató*, 19. évf. 2. sz. 49–60. o.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2019a): Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikáról és a csernobili atomkatasztrófa pártállami kommunikációjáról. Válasz Sükösd Miklósnak. *Médiakutató*, XX. évf. 1. sz. 103–105. o.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2019b): The Chernobyl disaster: A case study on the information policy of the Kádár regime. *Central European Journal of Communication*, vol. 1, pp. 79–92.
- Kollega Tarsoly István (1998): *Magyarország a XX. Században*, III. Kötet, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/504.html>.
- McNair, Brian (1991): *Glasnost, Perestroika and the Soviet Media*. London: Routledge.
- Medvedev, Zhores A. (1990): *The Legacy of Chernobyl*. New York–London: W. W. Norton&Company.
- MT határozat az Állami Rádió és Televízió Bizottságról, valamint a Magyar Rádióról és a Magyar Televízióról 1047/1974. (IX. 18.). In: Paál Vince, szerk. (2015): *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010*, 699. o. Budapest: Complex Kiadó.
- Prysiashniuk, Marianna (2019): What the Russian Media Thinks of HBO's 'Chernobyl', *Vice*, VI. 20. https://www.vice.com/en_uk/article/mb8584/russia-media-reacts-fact-checks-chernobyl-hbo-series.
- Puddington, Arch (2000): *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph Of Radio Free Europe and Radio Liberty*. The University Press Of Kentucky.
- Robinson, James (1999): *Hoover to house Radio Free Europe/Radio Liberty archives*, <https://news.stanford.edu/pr/99/991006HooverRFE.html>.
- Romsics Ignác (1999): A Kádár-korszak. In: Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*, 269–380. o. Budapest: Osiris Kiadó.
- Schlett István (1990): Egy ál(lam)párt tündöklése és bukása. Vázlat az MSZMP történetéről, *Századvég*, 3–4. sz. 50–58. o.
- Siebert, Fredrick S., Theodore Peterson & Wilbur Schramm (1956/1983): *Four Theories of the Press*. Urbana & Chicago: Chicago University Press.
- Sipos Balázs (2010): *Média és demokrácia Magyarországon. A politikai média jelenkortörténete*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Sipos Balázs (2015): Szempontok a Horthy-kor és a Kádár-kor nyilvánosságának vizsgálatához-összehasonlításához. *Me.Dok: Média-Történet-Kommunikáció*, 3. sz. 27–42. o.
- Sükösd Miklós (2013): A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban, *Médiakutató*, XVI. évf. 3. sz. 7–26. o.
- Szatmáry Zoltán & Aszódi Attila (2005): *Csernobil. Tények, okok, hiedelmek*. Budapest: Typotex.
- Valuch Tibor (2005): A „gulyáskommunizmus”. In Romsics Ignác (szerk.) *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*, 361–390. o. Budapest: Osiris Kiadó.

Interjúk

- Kékesdi-Boldog Dalma (2018b). *Interjú Barát Józseffel*, 2018. XII. 3.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2018c) *Interjú Bedő Ivánnal*, 2018. XII. 4.

Rádióhírek

- 550026 168 óra 1986. V. 10. Kossuth Rádió 16:00–17:30, szerkesztő: Mester Ákos.
 550342 168 óra 1986. V. 17. Kossuth Rádió 16:00–17:30 szerkesztő: Mester Ákos.
 K 1986. IV. 28. 22:00 KM/HAR Szerencsétlenség szovjet atomerőműben
 K 1986. IV. 28. 24:00 KM/HAR Szovjet atombaleset
 K 1986. IV. 29. 04:30 KM/HAR Szovjet atombaleset
 K 1986. IV. 29. 05:00 NGY/vm Szovjet atombaleset
 K 1986. IV. 29. 08:00 KM/Gné Szovjet atomerőmű baleset
 K 1986. IV. 29. 10:00 FE/Kné Magyar erőmű
 K 1986. V. 02. 14:00 KM/Gné Magyar sugárszint mérések
 P 1986. IV. 28. 21:00 LL/Kné Robbanás egy szovjet nukleáris erőműben
 P 1986. IV. 28. 23:00 KM/HAR Szerencsétlenség szovjet atomerőműben
 P 1986. IV. 29. 01:00 LL/Kné Nukleáris szerencsétlenség a SZU-ban
 P 1986. IV. 29. 03:00 LL/Kné Szovjet nukleáris baleset
 P 1986. IV. 29. 04:30 KM/HAR Szovjet atombaleset
 P 1986. IV. 29. 05:00 NGY/vm Szovjet atombaleset
 P 1986. IV. 29. 05:00 KM/HAR Szovjet atombaleset
 P 1986. IV. 29. 08:00 KM/Gné Szovjet atomerőmű baleset
 P 1986. IV. 29. 09:00 Zp/Kné Paksi erőmű helyzete
 P 1986. V. 07. 19:00 KM/ré Mérések Magyarországon + sugárhelyzet és következményei
 P 1986. V. 13. 21:00 ZP/KZS Radioaktivitási szint Magyarországon
 URH 1986. IV. 28. 23:30 LL/Kné Nukleáris szerencsétlenség a SZU-ban
 URH 1986. IV. 29. 09:00 Zp/Kné Paksi erőmű helyzete
 URH 1986. IV. 29. 23:30 KL/Gné Szovjet kormányközlemény

Levéltári források

- „To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 3, Hoover Institution Archives
 „To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 4, Hoover Institution Archives
 HU OSA-420-2-1:31 8192 Bolgár György: A csernobili szerencsétlenség a Magyar Rádióban
 HU OSA-420-2-1:32 8323 Tömegkommunikációs Kutatóközpont – Társadalmi-gazdasági fejlődésünk ideológiai kérdései a közgondolkodásban. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont által végzett közvélemény-kutatások alapján Budapest, 1986. november
 HU OSA-420-2-2:1 A8203 Közvéleménykutatás a csernobili szerencsétlenség után
 Hungarian Daily Broadcast Analysis for Monday, 28 April 1986
 MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986 A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának értékelése a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatási munkáról (1986. június 16.)
 MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás – egyéb tájékoztatási munka – Feljegyzés – 1986. 05. 05. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának feljegyzése Marjai József miniszterelnök-helyettes részére a közvélemény csernobili atomerőműbalesettel kapcsolatos tájékoztatásáról (1986. május 5.)
 MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5. Jelentés a csernobili balesetről, annak magyarországi hatásairól és a magyar hatóságok intézkedéseiről (1986. május 5.)

Abstract in English

How Hungarian radio and Radio Free Europe communicated the Chernobyl nuclear disaster. A comparative analysis

On 26 of April 1986 1:23 AM a fatal nuclear accident occurred in the Soviet Union. Reactor No. 4 of the Vladimir Ilyich Lenin Nuclear Power Plant exploded, and harmful radioactive fall-out effused. The accident threatened most of the population of the Eastern Block, but the people – including those in Hungary – could not receive appropriate information about the threat because of the Cold War context and authoritarian media policy. Based on archival sources, this paper explores how the Chernobyl case was managed on Hungarian Radio and the Hungarian broadcasts of Radio Free Europe. It focuses on what was aired about the Hungarian nuclear radiation level and what health protection recommendations were issued in Hungary.

Keywords: Chernobyl disaster, Hungarian information policy, Hungarian Radio, Radio Free Europe, soviet/communist media system

Kékesdi-Boldog Dalma 2013-ban szerzett mesterszakos diplomát a Zsigmond Király Főiskola kommunikáció- és médiatudomány szakán. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Kutatási területe a Kádár-korszak utolsó évtizedének tájékoztatáspolitikája és a csernobili atomkatasztrófa hazai kommunikációja. A Médiakutató „Kritika” rovatának szerkesztője.

Email: boldog.dalma@gmail.com